

УДК 94:061.2:272(438)''1867/1923''
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/54-1-6>

Михайло ЖУРБА,
orcid.org/0000-0001-9691-8913
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії та археології
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(Київ, Україна) *kafedra_slovjan@ukr.net*

Микола ПРИХОДЬКО,
orcid.org/0000-0002-7428-8540
кандидат історичних наук,
докторант кафедри всесвітньої історії та археології
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(Київ, Україна) *prihod@ukr.net*

ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА ТОВАРИСТВА ВЧИТЕЛІВ СЕРЕДНІХ ТА ВИЩИХ ШКІЛ (TNSW) ЯК ІНСТРУМЕНТ АРТИКУЛЯЦІЇ ІНТЕРЕСІВ ПОЛЬСЬКИХ ПЕДАГОГІВ

У роки Першої світової війни в діяльності ТВСВШ у Галичині на перший план вийшла ідея «понадроздільної» інтеграції, тобто утворення професійної спілки польських педагогів усіх трьох імперій.

З моменту свого заснування, ця організація безперервно протягом понад 30 років систематично працювала над підвищенням рівня навчання та виховання галицької середньої школи, дбала про примноження педагогічних знань серед учителів, їх професійне і матеріальне становище. Досвід і досягнення в організаційно-педагогічній роботі зробили Товариство найкомпетентнішою організацією в питанні управління процесом об'єднання вчителів польських земель. Товариство викладачів вищої школи з перших місяців свого існування займалося редакційною діяльністю. Для цього був створений окремий відділ видавництва. Видавничими роботами керував Видавничий відділ Товариства. Видавнича діяльність організації у галузі періодичних видань розпочалася у Львові 1885 р. з початком розповсюдження щомісячника «Музей». «Музей» став найважливішим друкованим органом Товариства, що охоплював Галичину, а також в період незалежності вся країна.

Товариство прагнуло до компромісу у стосунках з владою, що забезпечувало можливість до перетворень та міцну позицію вчителів перед владою.

Оцінюючи діяльність Товариства, не слід забувати, що організація взяла на себе ряд інших завдань у сфері організації та допомоги вчителям та вдосконалення їх професії – організація курсів, управління бібліотеками та читальнями, організація правової та соціальної допомоги, під час пошуку роботи, організація самопомоги.

ТВСВШ незважаючи на численні труднощі, пов'язані з необхідністю інтеграції польської освіти в одну систему після років перебування польських земель в складі імперій, зміни економічних умов і значного політичного негаразду, підтримувало високий рівень своїх публікацій, які були квінтесенцією практичної форми діяльності організації.

ТВСВШ було єдиною польською викладацькою організацією, яка безперервно працювала понад протягом з 1884 по 1939 рр. на ниві відстоювання інтересів педагогічної спільноти Польщі, починаючи свій шлях в добу бездержав'я і розділу польських земель у складі імперій та продовжуючи свій шлях в добу незалежної польської республіки.

Внесок організації у інтеграцію та соціалізацію вчителів середньої та вищої школи, підвищення їх професійної кваліфікації і інтенсифікації наукових досліджень був значний.

Ключові слова: польська педагогіка, видавнича діяльність, засоби комунікації, артикуляція інтересів, модернізація освіти.

Mykhaylo ZHURBA,
orcid.org/0000-0001-9691-8913
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of World History and Archaeology
National Dragomanov Pedagogical University
(Kyiv, Ukraine) kafedra_slovjan@ukr.net

Mykola PRYKHODKO,
orcid.org/0000-0002-7428-8540
Ph.D,
Doctoral Student at the Department of World History and Archaeology
National Dragomanov Pedagogical University
(Kyiv, Ukraine) prohod@ukr.net

THE TEACHING PRESS OF THE SOCIETY OF SECONDARY AND HIGH SCHOOL TEACHERS (TNSW) AS AN TOOL FOR ARTICULATING THE INTERESTS OF POLISH TEACHERS

During the First World War, the idea of "trans-departmental" integration came to the fore in the activity of TNSW in Galicia, that is, the formation of a professional union of Polish teachers of all three empires.

From the moment of its foundation, this organization continuously for more than 30 years systematically worked to improve the level of teaching and education of Galician secondary schools, took care of the increase of pedagogical knowledge among teachers, their professional and financial situation.

Experience and achievements in organizational and pedagogical work have made the Society the most competent organization in the matter of managing the process of unification of teachers in Polish lands.

The Association of Higher School Teachers has been engaged in editorial activities since the first months of its existence. A separate publishing department was created for this purpose. Publishing works were managed by the Publishing Department of the Society.

The publishing activity of the organization in the field of periodicals began in Lviv in 1885 with the beginning of distribution of the monthly "Museum". "Museum" became the most important printed organ of the Society, covering Galicia, as well as the entire country during the period of independence.

The society sought a compromise in relations with the authorities, which provided an opportunity for transformations and an increasingly strong position of teachers in front of the authorities.

Evaluating the activity of the Society, one should not forget that the organization took on a number of other tasks in the field of organization and assistance to teachers and improvement of their profession – organization of courses, management of libraries and reading rooms, organization of legal and social assistance, during job search, organization of self-help.

Despite the numerous difficulties associated with the need to integrate Polish education into one system after years of Polish lands being part of empires, changes in economic conditions and significant political turmoil, the TNSW maintained a high level of its publications, which were the quintessence of the organization's practical activity.

TNSW was the only Polish teaching organization that worked continuously from 1884 to 1939 in the field of defending the interests of the Polish pedagogical community, beginning its journey during the period of statelessness and the division of Polish lands into empires and continuing its journey during the period of the independent Polish Republic.

The contribution of the organization to the integration and socialization of secondary and higher school teachers, the improvement of their professional qualifications and the intensification of scientific research was significant

Key words: *polish pedagogy, publishing activity, means of communication, articulation of interests, modernization of education.*

Мета – висвітлити видавничу діяльність товариства, як засіб артикуляції потреб організації та інструменту комунікації з владними структурами держави.

Огляд останніх публікацій. Г. Врона в праці «Львівські наукові часописи в 1918–1939» провела ретроспективний аналіз більшості наукових видань Галичини між світовими війнами. А. Моляк в праці «З доробків польської педагогічної преси» проведено аналіз позитивних результатів діяльності галузевих видань польських педаго-

гів. В. Шулякевич в своїй науковій праці «Історія освіти та виховання в Польщі в 1918–39 роках» відстежив тернистий шлях польського педагогічного товариства в процесі розбулової власної освітньої системи, після здобуття незалежності.

Постановка проблеми. На нашу думку, недостатньо акцентовано увагу в історіографії польської педагогічної преси взагалі та ТВСВШ зокрема на будених проблемах вчителів, їх потребах і засторогах. Саме на шпальтах часописів досліджуваного Товариства піднімалися проблеми

освітньої галузі. Вважаємо необхідним висвітлити в статті повсякденну проблематику артикульовану організацією, як представницьким органом вчителів польського народу.

Виклад основного матеріалу. У статуті організації від 1919 р. ідейно-професійні цілі Товариства були сформульовані наступним чином: створення умов для поглиблення науково-педагогічних і громадянських знань учителів та зміцнення їх професійної солідарності шляхом створення атмосфери дружби та взаємної доброзичливості. Також до завдань спільноти входило піклування про забезпечення належних умов праці педагогів (належна винагорода, захист професійних інтересів, а також забезпечення впливу в питаннях середньої освіти на державному рівні та піклування про належне становище цієї професійної групи в суспільстві (Statut TNSW, 1920: 1). Статут організації чітко демонструє вектор руху організації, самоорганізація польських педагогічної спільноти шляхом єднання в межах дієвого союзу однодумців з метою впливу на освітні процеси в державі позиціонує себе в якості дорадчого органу владних структур Другої Речі Посполитої.

Товариство вчителів середніх і вищих шкіл (TNSW) з осередком Головної Управи у Варшаві було створено 28-30 грудня 1919 р. шляхом злиття Товариства вчителів і вищих шкіл, що існувало з 1884 р. у Львові, з Товариством польських учителів, заснованого в 1905 р. у Варшаві. Це була професійна організація належала до Польської конфедерації працівників розумової праці, а згодом до загальнопольської Асоціації спілок і асоціацій польських робітників і державних організацій, а також до Міжнародного бюро національних товариств вчителів середньої школи в Парижі (Kołodziejczyk, 1999: 2). Таким чином, Товариство було визнано на польському державному рівні, також визнавався її статус і на міжнародному рівні.

ТВСВШ прагнула вдосконаленню своїх членів у професійній сфері, а також захисту їхніх інтересів, надання матеріальної та моральної підтримки. Крім того, воно прагнуло поширенню знань серед населення, популяризувати їх. Вона мала на меті контролювати та в разі необхідності корегувати доцільний розвиток освіти (Szafran, 2010: 11). Бесперечно вираз «правильний розвиток освіти» можемо трактувати як пропольський вектор освітніх програм, формуванню навчального навантаження в школах з урахуванням рекомендацій членів Товариства.

Протягом своєї діяльності Товариство утримувало на балансі та: Шкільний музей у Львові, Науково-педагогічну бібліотеку у Варшаві, Педа-

гогічний інститут у Лодзі. Бібліотеки та читальні зали, також окремі місцеві гуртки. Офіційним органом TNSW був часопис «Музей».

Ще до здобуття незалежності 1-і загальні збори Товариства викладачів середніх і вищих шкіл ухвалили заснування журналу «Музей», як власний орган Товариства, призначений для поширення серед своїх членів (Łuczyński, 1991: 18). Журнал сконцентрував в собі усі прагнення організації, на своїх шпальтах артикулював пропозиції Товариства з питань трансформації шкільної програми, покращення структури освітнього сегменту.

Зі здобуттям незалежності польська школа вступила у новий період, розпочавши уніфікацію системи на всій території Республіки Польща. Так, «перші три класи більшості середніх шкіл у Малопольщі були організовані за міністерськими зразками, у Великій Польщі був створений перехідний план. Кілька класичних гімназій старого, перевіреного часом типу, що залишилися в обох цих регіонах-засвітив часопис, мабуть, знайдуть прихильників також на території колишньої Конгресової Польщі після того, як зазнають певних змін, нав'язаних теперішніми умовами. Повна і цілковита уніфікація освіти – справа найближчих років» (Muzeum № 2, 1909: 3). Як бачимо з даного уривку, автор статті констатує, що перевірені часом елементи освітньої інфраструктури створених імперської доби маєть перспективи і в новітній, а той час, польській національній школі.

Цікава позиція формулюється Товариством, щодо свободи педагога в своїй викладацькій діяльності: «Викладач – на власний розсуд може зовсім утриматися від висвітлення генези твору або познайомити з ним студентів у формі стислої лекції, ілюстрованої відповідними цитатами, залежно від того, скільки часу він збирається приділити цьому. Учитель також вирішить, чи доцільно вибрати форму діалогу, чи узагальнити все в двох або трьох статтях, а потім почати обговорення» (Muzeum № 2, 1909: 5). Дійсно, даний інформаційний фрагмент підтверджує нам позицію Товариства щодо незалежності вчителя в процесі проведення занять.

Шпальти журналу Товариства чітко характеризує принципи засвоєння інформації учнями: «Подібна класифікація на основі словесного опису вчить дітей розрізняти важливі і неважливі деталі в тому чи іншому випадку в спостереженні – одним словом, вчить дитину слухати розумно і критично» (Muzeum, № 2, 1909: 22). Саме на критичному осмисленні базувалися на думку організації методи сприйняття і відбору знань молодим поколінням. Саме самостійна, не заангажована

з боку вчителя, або державної системи методика фільтрування вхідної інформації з боку учня мала бути запобіжником, який убезпечував від неякісного навчального матеріалу.

Цікавим є аналіз якісного наповнення курсу з природничих наук: «варто поміркувати, яку користь отримав студент від проведеного таким чином курсу. Формально, перш за все, на першому році навчання студент засвоїв основні методи природничих наук, метод спостереження, навчився уважно і розумно спостерігати і в більшості випадків він увібрив в себе пристрасть до цього виду праці» (Muzeum, № 2, 1909: 23). Отже, головним результатом початкових кроків студентів на шляху освоєння навчального предмету Товариство декларувало любов до даного виду праці, до досліджень. Якість засвоєння знань на даному етапі були дургорядними і недоречними з огляду на новизну для учня тематики і складністю одночасного засвоєння знань та адаптацією до нової царини знань.

Психологічні сторони вчителя вищих та професійних шкіл, в якості ментора, наставника, куратора для студентства фокусує на увагу наступна сентенція: «Серед недиференційованої кількості учнів вчитель із радістю спостерігає за появою індивідуальних талантів, формуванням уподобань, і перш за все двох аспектів: спостережливих і аналітичних здібностей студента. Те, що видно тільки оком професора, оскільки те що він йде вірним шляхом, з часом усвідомить і сам студент, закладаючи основу для правильного вибору майбутньої професії, рекомендації викладача, водночас захистять його від нерішучості, яка так поширена серед випускників колишніх шкіл; захистять його від того гіркого блукання по факультетах, серед яких студент втратив запал до праці, молодий порив і водночас найдорожчий скарб, наймогутніший потяг: віру у власну цінність і силу» (Muzeum, № 2, 1909:24). Даний текст демонструє нам погляд Товариства на виховничу діяльність вчителя, на мотивуючу функцію педагога, на підтримці ентузіазму та психологічного стану учня.

Продовжуючи розгляд мотивуючої ролі педагога в позиціях Товариства проаналізуємо наступні рядки: «Усі вроджені переваги є надзвичайно цінним симптомом, який, безсумнівно, можна використати. Педагог повинен ретельно шукати інтереси і неодмінно їх пробуджувати, тому що примусова, всупереч схильностям робота дає мало результатів» (Muzeum, № 2, 1909: 25).

Прослідковуємо знову ж таки, декларування Товариством необхідності з боку вчителя, його обов'язком вишукування схильностей в учня та роботи з цими проявами. Водночас: «навчання не

тільки розвиває естетичне почуття і облагороджує дитину, але й розвиває в ній самостійність, викликає інтерес» (Muzeum, № 2, 1909: 31) . Самостійність в засвоєні знань були в поєднанні з сталим захопленням процесом були формулою успішного навчального процесу.

Діяльність Товариства також характеризувала критична спрямованість наукових праць присвячених освітній галузі. Так, в рецензії Кісілевської Соломії на працю «Сьогоднішня школа і робоча школа». Вип. I, Варшава 1920. стр. 42 знаходимо: «у першій частині він характеризує сучасну школу як розумово відволікаючу, що використовує різні методи, не дбає про виховання, відірвану від життя і праці» (Muzeum, № 2, 1909: 40). Даний доробок був критично осмислений на шпальтах журналу Товариства – «Музей». Позиція автора статті підтримана і було заценовано увагу на тезі «розумово відволікаючу». Товариство також було стягло на позиції трансформації тодішнього освітнього процесу, модернізації, запровадження більш дієвих методів взаємодії з учнем.

Левицький Анатолій несхвально посилається щодо видання «Нарис історії Польщі» видавництва Гебетнер і Вольф у Варшаві зауважує, що «найбільш невдалим пам'ятником польської освіти з часів колишнього австрійського панування є підручник з історії Польщі під назвою: «Нарис, історія Польщі» (Muzeum, № 2, 1909: 41). Як бачимо члени Товариства постійно аналізували наявний навчальний матеріал, виявляли його вади та оприлюднювали свої зауваження в поєднанні із рекомендаціями щодо поліпшення ситуації.

Закінчуючи з критичними публікаціями які характеризують зазначений аспект діяльності досліджуваної нами організації звернемось до огляду зробленого Станіславом Жолкевським, щодо видання «Початок і хід Московської війни», зі вступом і коментарем В. Собеського, проф. Ягеллонського університету. Було вказано що «ця книжка знайде місце в бібліотеках і потрапить до рук молоді, яка може з неї багато чому навчитися. Бо вона буде знати історію Батьківщини доби найбільшої слави, він побачить взірці громадянських чеснот, любові до Батьківщини» (Muzeum.№ 2,1909:54). Отже критика з боку Товариства була не тільки негативною, були і позитивні відгуки. Окреслене видання на думку критика мала позитивний вплив на світогляд молоді, піднімала рівень патріотизму, формувало громадянську позицію в молодих читачів.

Інформативним для читача є фрагменти з історії організації опубліковані в роки війни, які як найкраще характеризують Товариство, його

ентузіаські спрямування та усвідомлення своєї місії. Так: «Ми знаємо, – говорилося там, – що не можна чекати допомоги задалегідь, розраховувати на доброту сторонніх людей. Ми повинні самі братися за роботу. У кожному закладі мають бути коледжі, а також студентські кухні. Суспільство має знайти достатньо ресурсів, навіть в шкоду іншим, подальшим цілям». Даний уривок доводить нам, що Товариство вбачало в освіті молоді фундамент майбутньої Польщі, підкреслювало, що треба фінансувати галузь, підтримувати налучні умови навчання, навіть за рахунок урізання бюджетів інших сегментів державної економіки.

В роки Першої світової війни учасники організації не залишалися осторонь моральної рівноваги польської громади, зазначали: «Польські вчителі, свідомі і вірні своєму покликанню в цю важку хвилину, незважаючи на виснаження і перевтому, не ухилитимуться від співпраці, пам'ятаючи про свій обов'язок і покликання, не розраховуючи на визнання чи відзнаку. Історичні, політичні, соціальні та воєнні несподіванки, більшість з яких відбувається на наших землях чи в їхніх безпосередніх околицях, справляють потужний вплив на духовне життя народу та освіту» (Muzeum, № 1, 1917: 2). Наведений фрагмент висвітлює альтруїстичний стрижень польської спілки педагогів, демонструє нам їх тяжке матеріальне становище, але морально вони були незламні і вірні своїм ідеалам і цілям, були готові йти далі незважаючи на перепони які з'являлися на їх шляху.

Були окреслені негативні чинники, які впливали на якість освітнього процесу:

1. Властивості раси та оточуючого середовища, звичаї, упередження.

2. Методи і звичаї, що панують в університетах з монополією на навчання кандидатів у вчителі.

3. Економічна неефективність населення спричиняє переповненість середніх шкіл та університетів, які відкривають шлях найменшого опору та зусиль у гонитві за прибутком.

4. Раптове збільшення кількості середніх шкіл у Галичині спричинило брак відповідних талановитих педагогічних ресурсів.

5. Переповненість шкіл перешкоджає гарному навчанню, в той же час маси учнів, які приходять до шкіл, мають в середньому недостатні здібності.

6. Застарілі австрійські правила щодо «кваліфікації для різних робіт і видів діяльності» змушують масу молодих людей відвідувати середню та вищу освіту, незважаючи на відсутність бажання та здібностей (Muzeum, № 1, 1917: 4).

Даний перелік дає вичерпне коло чинників. Цікавим є перший пункт, який вживає термін

«раса», який на нашу думку помилково трактується автором, по в контексті речення чітко проглядається саме поняття «нація», а саме польська громада. Також до базових чинників віднесені традиції народу, рівень підтримки освіти, а також вплив оточуючих народностей. Другий пункт акцентує на важливості традицій педагогічних вузів, які готують майбутніх вчителів, підкреслюючи значення ідеологічної позиції педагога, його світогляду, адже саме він є в деригентом навчального процесу і механізмом відбору інформації та емоціонального забпрвлення знань. Саме педагог міг сформувати емоції до певного поняття, певної події, явища, сформувавши у учня як захват і любов до відрази і ненавичті щодо вивчаємого на занятті матеріалу. В свою чергу, 4, 5, 6 пункти навпаки окреслюють негативний вплив масової освіти, і декларують, що не всі учні готові до середньої і тим паче вищої освіти і не мають мотивації до навчання, не бачать позитивних перспектив від навчання.

Вища школа також мала свої проблемні моменти, специфічні перманентні, хронічні вади, виокремлення та висвітлення яких для широкого загалу були дуже важливою практикою:

8. Недостатня кількість професійних викладачів, тому що наша «раса» не готує стільки талановитих людей, скільки потрібно нашим школам;

9. Неправильне розуміння академічної свободи в університетах призводить до несистематичних, поверхневих досліджень і до нехтування надзвичайно важливою частиною дидактичної та виховної підготовки. На наш погляд, надто мало прав і надто мало особистого контролю. Подібних поглядів схильні поділяти й професори Краківського університету;

10. У викладачів занадто мало знань про суспільство та мало життєвого досвіду, які неможливо замінити академічними дослідженнями;

11. Деякі вчителі не бачать належного удосконалення своєї кваліфікації з часом. В інших відсутні необхідні навички та спеціальна підготовка, наприклад, з геометрії, математики, креслення, лінгвістичної стилістики тощо.

12. Іноді бракує належного контролю самого викладання, в результаті чого встановлені навчальні програми не можуть зберігатися (Muzeum, № 1, 1917: 2).

В цілому наведені зауваження нашттовхують нас на думку про невідповідність викладачів займаним посадам. В пункті 9 зазначається що дослідження відбуваються не системно та поверхнево, що свідчить про відсутність на той час належної академічної школи, неналагодженість співпраці

молодих дослідників і їх наукових наставників, неналежний контакт між ними, відсутність чітко сформульованого плану дослідження. В пункті 10 звертається увага на недостатності лише фахових знань з предмету викладання. В пункті 11 визначено, що вчителі не впевнені в майбутньому, не бачать професійного зростання, руху по кар'єрних сходах, що безперечно негативно впливає на власній потивації педагога.

У векторі підготовки майбутніх педагогів Товариство вело дискусію на шпальтах свого журналу, читаємо: «згідно з новим положенням про вчительський кваліфікаційний іспит розширення тестових завдань, які дають можливість лише особистого впливу на слухачів та необхідного контролю їх роботи. Також бажано посилити навчання та навчальні вправи на кафедрах дидактики та педагогіки. Від майбутніх викладачів, які навчаються в університетах, слід вимагати регулярної та сумлінної роботи, а не терпіти надто комфортного життя під прикриттям девізу академічної свободи в навчальному процесі» (Muzeum, № 1, 1917: 5). Констауємо, Товариство як спілка професійних вчителів середніх та вищих шкіл вбачало недостатній рівень фахової підготовки в педагогічних вузах, вказували на необхідність контролю над вчителями, покращенню методів систематичної перевірки знань, екзаменаційних завдань. Негативно ставилися до незалежності слухачів в навчальному процесі, занзачали на шкідливому впливі даної обставини на кінцевий результат, підготовку фахового педагога.

Нарікало Товариство і на відсутність в тодішній польській школі, а саме в 1917 році, так: «Сучасні школи вважаємо неадекватними, тому що вони не національні, тобто не пристосовані до національних потреб і до умов, в яких розвивається суспільство. Це пояснюється тим, що по-перше: вони виникли не з потреб польського духу, а як еволюція попередніх. Друге: вони не виховують громадян, здатних взятися за всі види роботи, необхідні країні, а служать лише підготовкою до вищих шкіл». Тому вони не готують студентів ні до професійних шкіл, ні до життя». Під попередніми школами вбачалися школи імперської доби, навчання в яких не мало акценту на дидактичних особливостях викладання для першого народу. Формувалися вони в умовах коли Галичина входила до складу багатонаціональної імперії Габсбургів. Також увага акцентується на тому що школи не формували в учнів практичних навичок, необхідних для фахової роботи після здобуття середньої освіти» (Muzeum, № 1, 1917: 8).

Щодо статусу вчителя в 1917 р. Товариство дотримувалося настпної позиції: «Вимагаємо, щоб учитель був негайно зрівняний з чиновниками за платнею і значенням; для цього він закінчив коледж у середній школі, має атестат зрілості; він повинен стартувати принаймні з найнижчого розряду (за нинішнім способом підрахунку), тобто від хорунжого і автоматично підніматися все вище і вище, принаймні до IX. звання (капітан). Тоді він буде більше цінувати себе і свою роботу; тільки тоді він перестане боятися власної тіні, а зможе мати великий і рятівний вплив не тільки на молодь, але й на все село (Muzeum, № 1, 1917: 9). Наведений інформаційний фрагмент окреслює нам тогочасну необхідність в наділенні педагогів статусом державного службовця, з наділенням його відповідними гарантіями соціального комфорту. Знову ж таки подібна гарантія могла б вплинути на психологічну впевненість педагога та в свою чергу підняття якості освітнього процесу.

Щодо процесу вищої освіти, також Товариством вважалось за доцільне:

1) мова навчання має бути польська; від навчання на будь-якій іншій мові слід повністю відмовитися;

2) після закінчення навчання студент повинен вміти:

а) найважливіші основи віри та найважливіші події з Біблії; знати, хто вони: св. Станіслава, св. Казимира, св. Кінга;

б) з польських питань має знати кордони Польщі; найважливіші річки, гори, міста; знати продукцію свого краю (землеробство, садівництво, сіль, гас, метали); мати точні знання про безпосередню географічну околицю та продукцію, як зазначено вище; вміти добре читати, розуміти прочитаний уривок, писати чітко, майже без помилок; знати частини мови, частини речення, знати кілька реплік. З історії Польщі: Міфічні (Свято-вид, Лех, Крак, Ванда, П'яст) королі: Мешко, Хробрий, Кривоустий, татари, тевтонські лицарі, король Казімир, Ядвіга та Ягелло, Зигмунт Август, Собеський, Костюшко, Кн. Я. Понятовський, гніт і рабство – сучасний стан. З історії освіти: хто такий був Я. Длугош, Я. Кохановський, П. Скарга, А. Міцкевич, Я. Матейко, С. Монюшко та Ф. Шопен;

в) спеціальна рідготовка, як і раніше, хлопці мають брати участь у міських та польових роботах; їм належить знати, які існують ремесла, і постійно ними займатися (спеціальні шкільні майстерні) (Muzeum, № 1, 1917: 9). Дійсно значний масив інформації про діяльність Товариства надає нам даний фрагмент, з пункту а) ми черпуємо знову ж таки позицію щодо заборони усіх мов

викладання окрім польської, пункт б) надає нам відомості щодо мінімальних знань рідний край, пункт в) акцентував увагу на необхідності трудових відпрацювань учнів, які мали набути перманентний характер.

Не обходило Товариство і тематику здоров'я молоді в своїй діяльності. Наголошувалося, що «мають бути поширені серед молоді брошури про венеричні хвороби, про конче необхідну потребу вірного шлюбу не тільки для власного здоров'я, але й для наступних поколінь; молоді люди мають знати про це вже зараз; що вони створені не для тимчасового блаженства, що природа має свої суворі закони, дані їй Всевишнім» (Muzeum, № 1, 1917: 17).

Своє ставлення до засад вивчення історії було сформовано у наступній сентенції: «У першому класі, як вступ до історії, учень бере спрощену, доступно викладену історію Польщі, в такому вигляді щоб захопити увагу учня. Він повинен навчитися перераховувати всіх правителів і перелічувати кілька, але найважливіших подій під час кожного правління. Він має знати про наступні дати: 966 р., 1025 р., 1241 р., 1364 р., 1386 р., 1410 р., 1569 р., 1683 р., 1772 р., 1793 р., 1794 р., 1795 р., 1807 р., 1815 р., 1831 р., 1863 р., 1914 р. Посібник має бути зрозумілим, простим, насичений цікавими історіями, історіями, не переобтяжений фактами; з малюнками та портретами правителів (Muzeum, № 1, 1917: 12). Отже, посібник для учнів початкових класів на думку Товариства мав бути в першу чергу цікавим для молодшої людини, утримувати його увагу, бути насичений ілюстраціями на написаний доступною мовою, непереобтяжений зайвою кількістю дат, подій.

Корисною для розуміння суті діяльності Товариства Вчителів Середніх та Вищих Шкіл є позиція щодо додаткової компетенції педагога. Висловлене наступним чином: «Пам'ятаймо, що ми виховуємо не тільки вчителів, але й громадян, які мають бути посередниками між рідною, але поки що мало освіченою і свідомою культурою польського села, і вищою, польською та європейською культурою. Вони, як її гідні представники, мають впливати не тільки на дітей, а й на їхніх батьків живим словом у бесідах, лекціях, поясненнях світливих образів, співпрацею в хліборобських гуртках, читальнях тощо» (Muzeum, № 1, 1917: 24). По суті, декларувалась місія сільського вчителя. Окрім навчання молоді в школі згідно навчальної програми, на нього покладалась задача просвітництва дорослих мешканців сільської місцевості. Бути посередником двох культур архаїчної польської культури законсерво-

ваної на той час в селі та модерної культури, яка була інкрустована в усі освітні процеси тогочасної середньої та вищої школи.

Польська вища освіта в баченні ТВСВШ була адекватною часу системою, яка заслуговувала тільки схвальних відгуків – «не маємо жодного наміру критикувати найвищий університет і без причини: це поважна Альма-матер, опора польської науки, справжнє і відроджуюче джерело знань; і якщо її можна звинуватити то тільки в тому, що все що рукою людською створено, є не вічне. Ніхто не заперечить, що всі наші Університети завжди старанно й розумно виконували свої завдання» (Muzeum, № 1, 1917: 30).

Так, «Від початку свого існування університети зазнали стільки еволюцій, що тепер, коли справа доходить до невеликого розширення їх компетенції, вони, мабуть, не сприймають це як належне. Що ж, для навчання вчителів середніх і молодших класів потрібні семінари (Muzeum, № 1, 1917: 31).

Зрозумілою є позиція Товариства в питанні виховної компетенції педагога: «Тому вчитель має не лише навчати, а й виховувати. Тому його називають педагогом – і він виховує мимоволі, часто сам того не усвідомлюючи – виховує, перш за все, на уроці, в школі, бо він обертається серед молоді, знаходиться в їх середовищі – і в цьому середовищі, ніщо не буває без впливу на чутливі уми підлітків. Поза школою він не може забувати про свою вчительську гідність (Muzeum, № 1, 1917: 36). Отже, наративи ТВСВШ наголошували на необхідності збереження статусу і поведінкової норми вчителями в повсякденному житті, заохочуючи до набуття знань людьми шляхом наближення до візуального образу вчителя, образу гідного і привабливого.

В роки після здобуття незалежності і на шляху побудови власної освітньої системи особливу увагу на думку діячів Товариства слід було приділяти народознавству як фундаменту національного виховання. Про це було сказано так: «Розуміння і вміння експлуатація національної психіки необхідна також для правильного влаштування і зміцнення власного державного організму. Це досягається насамперед відповідним вихованням. Тому цілком слушно в роботі над відродженням польської школи йти, перш за все, в цьому напрямку прагнення заснувати освіту на власних рідних засадах» (Muzeum, № 3, 1922: 14). Як бачимо саме робота з «національною психікою» була важливим напрямком діяльності Товариства. Тому поєднання освітнього процесу з процесом формування нації були для досліджуваної організації першочерговими.

Неможливо було провадити свою діяльність без постійних нарад та зборів в польському освітньому просторі – «3 ініціативи міністерства освіти відбулася конференція керівників семінарій та викладачів 5-14. Липня 1922 у м. Вонгровці. Його метою було поглиблення виховної роботи в семінарах, зокрема в гуртожитках при них, крім того, міністерство хотіло «поліпшити і впорядкувати господарське управління цими закладами шляхом взаєморозуміння і взаємного навчання учасників». Також цього року відбувся з'їзд шкільних інспекторів Республіки Польща в середині липня в Закопане і зосереджувався на педагогічних і професійних питаннях (Muzeum, № 3, 1922: 110). Як бачимо великий пласт організаційної роботи проводився з боку Міністерства освіти Польщі. Але на нашу думку вони були не системні і епізодичні, а більш сталі зв'язки між педагогами держави були налагоджені в межах громадських організацій Польщі.

Характерним є наступний сюжет – «Коли у Вільносі, після іменування генералом Пфейлом міста Гедиміна – «перлиною Польського Королівства», здійснюється галас про створення шкіл і Народного університету імені Міцкевича на засадах багатомовності, з чотирьма мовами викладання. Мовами викладання мали бути польська, литовська, білоруська та ідиш, незважаючи на те, що, наприклад, у Вільносі число литовців не досягає позначки у 10%. Звичайно, не наша вина, що через повну відсутність інших викладачів, лекції спочатку велися лише польською мовою (Muzeum, № 6, 1906). Отже, позиція ТВСВШ щодо освіти на землях з переважним польським населенням, були пропольською.

Цікавим є аналітичне порівняння кількості освітніх закладів і учнів в Цислейтанії (регіоні Австро-Угорщини) та Галичині. Вказувалося що: «Базуючись на останній статистиці у навчальному році 1902/3 рр. гімназій (тобто гімназій і реальних шкіл) в Цислейтанії налічувалося 221 з 75083 учнями, в той час в Галичині було 34 школи з 21683 учнями (Muzeum, № 3, 1922:2) Оглядаючи дану статистику можемо прийти до висновку, що кількість шкіл в Цислейтанії була в 6.5 разів більше, а кількість учнів була в 3,5 рази більше. Таким чином можемо констатувати, що дана школи в Галичині були переповнені в рази і навчання в таких умовах не могли відповідати нормам освіти.

Приділяло Товариство увагу в своїй діяльності і статусу вчителів-заступників, про що було сказано наступним чином: «Вчителі-заступники не тільки не мають жодного юридичного становища, а й взагалі «юридично не існують». Пер-

вісна концепція «заступників», від якої пішла ця назва, радикально змінилася з роками. Сьогодні вони вже не заступники, бо нікого не замінюють. І тому ті сьогоднішні вчителі-заступники, вже визнані шкільною практикою, а їх сотні працюють у наших школах, сьогодні є дуже серйозним відстоком від всіх учителів. Юридичні державні документи називають їх «допоміжними вчителями» (§ 91, абзац 3) або «помічниками вчителів» (§ 94), але чітко вказано, що вони призначаються шкільною адміністрацією, «якщо є потреба у ймовірно довшій заміні вчителя» і лише у виняткових випадках «для допомоги вчителям» (Muzeum, № 3, 1922: 17). Отже, ТВСВШ переймалося долею певної категорії вчителів-заступників, статус яких був невизначений і не відповідав їх навантаженню та їх поширеності в учительському колі. Товариство прагнуло до юридичних змін в статусі даної структурної одиниці.

Артикулювали потребу вчительського кола Польщі у підручниках, які були необхідні. Саме шляхом посередництва Товариства з Міністерством Освіти був в окреслений період найдієвішим способом комунікації. Так: «Потреба в підручнику для вивчення органічної хімії давно стала більш ніж актуальною, так як вона просто пекуча. Через повну відсутність відповідного підручника польською мовою студенти були приречені конспектувати лекції викладача і навчатися з таких, як правило, неточно, а часто з неправильно зроблених конспектів» (Muzeum, № 3, 1922: 40). Такий підручник був виданий згодом силами Товариства Вчителів середніх і вищих шкіл за авторством А.Болланда та Б.Духовича під назвою «Органічна хімія» для 4 класу реальної школи виданої у м. Львів.

Переймалося Товариство як осередок артикулювання потреб педагогічної спільноти Польщі вивченням нових для польського наукового товариства предметів. Про щ обуло сказано: «Вивчення дитини розвинулося сьогодні вже в окрему науку, педологію, яка є достатньо поширеною в Америці та Англії. У нас вона ніяк нерозкрита. У багатьох університетах Америки та Англії є кафедри з цього предмету, вже існують спеціальні журнали з педології (Muzeum, № 3, 1922: 55). Як бачимо, діячи ТВСВШ мониторили освітні журнали та навчальний процес в країнах західної Європи та Північної Америки, черпали модерні віяння в науці, виокремлювали необхідні для польської науки раніше не досліджувані предмети.

Актуальність потреб в реформуванні науки історії в галиційських школах було проголошено на засідання Товариства вчителів середніх і вищих

шкіл 10 лютого 1906 року і озвучено Владиславом Кухарським викладачем 4 гімназії – «Колегія вчительської спілки порушила багато актуальних питань, що викликало жваві дискусії, презентовані нові підручники. Але через зливу різноманітних справ не було досі місця для обговорення для науки польської історії в наших середніх школах. Сьогодні справа не терпить подальших зволікань» (Muzeum. № 3, 1922:100). Як бачимо, історична наука не залишалась осторонь на засіданнях Товариства.

Цікавою є наступна статистика, яка доводить про спад бажаючих до вступу в вищу школу в роки Першої світової. «У мирний час до Ягеллонського університету зарахувалося 1112 студентів (теологія 96, право 413, медицина 203, філософія 400. Внаслідок подальших записів число зросло до 1520. Ректорат Львівського університету повідомив, що до 31 грудня 1915 р. Загальна кількість зарахованих становить 1102 студенти, це число припадає на богословські факультети 233, юридичні 365, медичні 164, філософські 340 (Muzeum, № 2, 1916: 15). Отже, військові роки зменшили кількість учнів на приблизно на 27%.

Висновки. Товариство, незважаючи на численні труднощі, пов'язані з необхідністю інтеграції польської освіти в одну систему після років довгих років перебування у складі імперій, нестабільної економічної ситуації та значних політичних конфліктів трималося на рівні своїх принципових позицій

Головний Уряд Товариства вмів професійно контролювати суттєві проблемні компоненти публічної діяльності. Систематично доводилося до громадського загалу положення організації про розширення доступу до знань та їх популяризацію серед польської громади.

Всіляко підтримувався педагогічний і науковий розвиток польських вчителів, підтримувалася робота навчальних закладів. З цією метою Товариство співпрацювало із фахівцями та людьми, відданими ідеї розвитку польської освіти, зусиллями яких на протязі десятиліть відбувався поступ освітньої галузі.

Внесок Товариства у розвиток польської освіти можна вважати значним. Товариство, незважаючи на труднощі, проводило свою публіцистичну та редакційну діяльність досить ефективно, займаючи домінуючу позицію у видавничому сегменті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Statut TNSW "Przegląd Pedagogiczny", 1920, nr 1.
2. A. Kołodziejczyk, Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych, [w:] Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej, red. A. Garlicki, Z. Landau, W. Roszkowski, p. Stawecki, J. Tomaszewski, 1999, Warszawa. S. 45.
3. J. Szafran, Dwa dobra polskiej szkoły- Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych i jego funkcje społeczno-oświatowe w Drugiej Rzeczypospolitej. Poznań, 2010. S. 11.
4. B. Łuczyńskiej, Koło krakowskie TSW na tle prac Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich Wyższych 1884–1939, Kraków, 1991. S. 18.
5. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych Zeszyt #2, 1909. S. 3.
6. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #2, 1909. S. 5
7. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #2, 1909. S. 22.
8. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #2, 1909. S. 23.
9. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #2, 1909. S. 24.
10. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #2, 1909. S. 25.
11. Muzeum m. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #2, 1909. S. 31.
12. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #2, 1909. S. 40.
13. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #2, 1909. S. 41.
14. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #2, 1909. S. 54.
15. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #1, 1917. S. 2.
16. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #1, 1917. S. 4.
17. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #1, 1917. S. 2.
18. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #1, 1917. S. 5.
19. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #1, 1917. S. 8.
20. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #1, 1917. S. 9.
21. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #1, 1917. S. 9.
22. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #1, 1917. S. 17.
23. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #1, 1917. S. 12.
24. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #1, 1917. S. 24.
25. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #1, 1917. S. 30.
26. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #1, 1917. S. 31.
27. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych Zeszyt #1, 1917. S. 36.
27. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #3, 1922. S. 14.
28. . Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #3, 1922. S. 110.
29. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #6, 1906. S. 4.

30. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #3, 1922. S. 2.
31. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #3, 1922. S. 17.
32. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #3, 1922. S. 40.
33. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #3, 1922. S. 55.
34. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #3, 1922. S. 100.
35. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #2, 1916. S. 15.

REFERENCES

1. Statut TNSW [Statute of TNSW], „Przegląd Pedagogiczny”, 1920, nr 1. [in Polish]
2. A, Kołodziejczyk, Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych [Association of Secondary and Higher School Teachers], [w:] Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej, red. A. Garlicki, Z. Landau, W. Roszkowski, p. Stawecki, J. Tomaszewski, 1999, Warszawa , s. 45 [in Polish]
3. J. Szafran, Dwa dobra polskiej szkoły- Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych i jego funkcje społeczno-oświatowe w Drugiej Rzeczypospolitej [Two goods of the Polish school – the Society of Secondary and Higher School Teachers and its social and educational functions in the Second Republic of Poland], Poznań 2010, s.11 [in Polish]
4. B. Łuczyńskiej, Koło krakowskie TSW na tle prac Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich Wyższych 1884–1939 [The Krakow Circle of TSW against the background of the works of the Society of Secondary School Teachers in 1884–1939] , Kraków 1991, s. 18 [in Polish]
5. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #2, 1909, s. 3 [in Polish]
6. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #2, 1909, s. 5 [in Polish]
7. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #2, 1909, s. 22 [in Polish]
8. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #2, 1909, s. 23 [in Polish]
9. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #2, 1909, s. 24 [in Polish]
10. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #2, 1909, s. 25 [in Polish]
11. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #2, 1909, s. 31 [in Polish]
12. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #2, 1909, s. 40 [in Polish]
13. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt #2, 1909, s. 41 [in Polish]
14. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #2, 1909, s. 54 [in Polish]
15. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #1, 1917, s. 2 [in Polish]
16. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #1, 1917, s. 4 [in Polish]
17. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #1, 1917, s. 2 [in Polish]
18. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #1, 1917, s. 5 [in Polish]
19. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #1, 1917, s. 8 [in Polish]
20. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #1, 1917, s.9 [in Polish]
21. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #1, 1917, s. 9 [in Polish]
22. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #1, 1917, s. 17 [in Polish]
23. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #1, 1917, s. 12 [in Polish]
24. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #1, 1917, s. 24 [in Polish]
25. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #1, 1917, s. 30 [in Polish]
26. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers]. Zeszyt #1, 1917, s. 31 [in Polish]
27. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #1, 1917, s. 36 [in Polish]

-
28. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #3, 1922, s. 14 [in Polish]
  29. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #3, 1922, s. 110 [in Polish]
  30. . Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] Zeszyt #6, 1906, s. 4 [in Polish]
  31. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] #3, 1922, s. 2 [in Polish]
  32. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] #3, 1922, s. 17 [in Polish]
  33. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] #3, 1922, s. 40 [in Polish]
  34. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] #3, 1922, s. 55 [in Polish]
  35. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] #3, 1922, s. 100 [in Polish]
  36. Muzeum. Czasopismo Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Zeszyt [Museum. Journal of the Society of Higher School Teachers] #2, 1916, s. 15 [in Polish]